

verdiği yanlış bilgidен kaynaklanmış olmalıdır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 722). Ebü'l-Alâ el-Affî' ise İbn Kasî ve eseri hakkındaki bir yazısında (bk. bibl.) adı geçen risâlenin Kahire'de bir nüshasının bulunduğunu (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Tasavvuf, nr. 693) kaydetmekte, adının ve baş kısmının *Keşfü'z-zunûn*'daki alıntılarla aynı olduğunu belirtmekte, fakat bunun Süleymaniye Kütüphanesi'nin Ayasofya bölümünde bulunan İbnü'l-Arabî şerhinin mukaddimesini ve muhtevasını tutmadığını, daha sonraki bir dönemde İbnü'l-Arabî ekolüne mensup bir kişi tarafından yazılmış olabileceğini söylemektedir. Affî'nin bu ifadelerinden Kahire nüshası ile Hacı Mahmud Efendi nüshasının aynı olduğu anlaşılmaktadır. Affî, İbn Kasî'nin asıl eserinin Şehid Ali Paşa nüshasını görmediğinden Ayasofya'daki şerhin tek nüsha olduğu, dolayısıyla eserin müstakil metninin bulunmadığı kanaatine varmış, Hacı Mahmud Efendi nüshalarından haberdar olmadığı için de aralarındaki farkı kesin biçimde ortaya koyamamıştır.

Hal'û'n-na'leyn ve iktibâsü'n-nûr min mevzi'l-kademeyn, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve *Fuşûşü'l-hikem* şârihlerinden Şeyh Abdî tarafından şerhedilmiştir (a.g.e., I, 722). Şeyh Abdî'ye ait şerhin nüshası tesbit edilememekle birlikte *Şerhu Hal'û'n-na'leyn* başlığını taşıyan İbnü'l-Arabî şerhinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki nüshası bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 1879; Şehid Ali Paşa, nr. 1174/2). Bu şerhinde İbn Kasî'den sıkça söz eden İbnü'l-Arabî (meselâ bk. vr. 44^a, 52^b, 54^b), kitabın bütününe değil müşkil olarak gördüğü kısımlarını altı bölüm halinde toplayarak şerhetmiştir. Şârih, *Hal'û'n-na'leyn*'e bazı ilâvelerin de yapıldığını kaydetmektedir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1879, vr. 48^b). *Hal'û'n-na'leyn*'in havastan ziyade avama hitap ettiğini, eserde okuyucuyu asıl konudan uzaklaştıran sembolik bir dil kullanıldığını, bunun da İbn Kasî'nin yetkin olmayışından kaynaklandığını söyleyen İbnü'l-Arabî müellifi nakilci ve mukallit olarak tanımlamakta, onun oğluyla karşılaştığında babası hakkında sorduğu sorulara aldığı cevapların da bu kanaatini teyit ettiğini belirtmektedir (vr. 7^a). Ebü'l-Alâ el-Affî, İbn Kasî ve *Hal'û'n-na'leyn*'le ilgili makalesinde eserin geniş bir tahlilini yaparak İbnü'l-Arabî'ye ait şerhin özelliklerini ayrıntılı biçimde incelemiştir.

İbn Kasî'nin bu eseri XX. yüzyılın başlarında İsmail Hakkı İzmirli ile Şeyh Saffet Efendi arasında cereyan eden tasav-

vuf merkezli tartışmalarda bâtinî te'vil-ler çerçevesinde "hal'û'n-na'leyn" ifadesinin sûfiler tarafından te'vili ele alınırken de gündeme gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Kâsım İbn Kasî, *Hal'û'n-na'leyn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1174, vr. 6^a, 20^a-30^a, 34^b-37^b; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 499, 502; İbnü'l-Arif, *Miftâhu's-sa'ade ve tahkiku tarîkı's-sa'ade* (haz. Ebû Bekir Atik b. Mü'min, nşr. İsmet Abdüllatif Dendeş), Beyrut 1993, s. 207-209; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 20, 34-35, 66; İbn Sâhibüssalât, *el-Men bi'l-imâme* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Beyrut 1987, s. 22-27, 207; İbnü'z-Zeyyât et-Tâdelî, *et-Teşevvüf ilâ ricâl'i'taşavvuf* (nşr. Ahmed et-Tevfik), Rabat 1404/1984, s. 287; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, III, 318, 423-424; a.mlf., *Şerhu Hal'û'n-na'leyn*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1879, vr. 44^a, 48^b, 52^b, 54^b; Abdülvâhid el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib fi telhîşî ahhârî'l-Mağrib* (nşr. M. Saîd el-Uryan), Kahire 1383/1963, s. 280-281; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 297-298; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 437; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 248-250; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 468-469; a.mlf., *el-İber*, VI, 233-235; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 247; *Keşfü'z-zunûn*, I, 722; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 84; *İzâhu'l-meknûn*, I, 438; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 776; M. Abdullah İnân, *Asrû'l-Murâbiûtin ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kahire 1383/1964, I, 9, 307-312, 321, 323, 325, 330, 416, 466; II, 742; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribi'l-Arabî*, Rabat 1403/1983, III, 257-264; İsmet Abdüllatif Dendeş, *el-Endelüs fi nihâyeti'l-Murâbiûtin fi neşri'l-İslâm fi garbi İfrîkiyyâ*, Beyrut 1408/1988, s. 47-75, 104-111, 116-117, 240, 356-362, 392, 435; C. Addas, *Ibn 'Arabî ou La quête du Soufre Rouge*, Paris 1989, s. 78; a.mlf., "Andalusî Mysticism and The Rise of Ibn Arabî", *The Legacy of Muslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 908-933; İbrâhim el-Kâdirî Butuş, *el-Mağrib ve'l-Endelüs fi 'asri'l-Murâbiûtin*, Beyrut 1993, s. 133, 163-172; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, Ankara 1997, s. 48; Corcîs Awwâd, "Fihristü mü'ellefti Muhyî'd-dîn İbn 'Arabî", *MMAdm.*, XXX (1955), s. 396; Ebü'l-Alâ el-Affî, "Ebü'l-Kâsım b. Kasî ve kitabühü Hal'û'n-na'leyn", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XI, İskenderiye 1957, s. 53-87; P. Nwyia, "Resâ'ilü İbni'l-'Arif ilâ aşâbi şevreti'l-mürîdîn fi'l-Endelüs", *el-Ebhâs*, XXVII, Beyrut 1978-79, s. 43-56; V. Lagardere, "La tarîqa et la révolte des murîdûn", *Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, XXXV, Aix-en-Provence 1983, s. 157-170; Joseph Dreher, "Limâmât d'Ibn Qasî à Mertola", *MIDEO*, XVIII (1988), s. 195-210; "İbn Kasî", *İA*, V/2, s. 760; Şinâsi Altındağ, "Murâbitlar", a.e., VIII, 584; A. Faure, "İbn Kasî", *El²* (İng.), III, 816-817; P. Chalmeta, "Banü Kasî", a.e., IV, 712-713; Abdülkerim Özaydın, "Abdülmi'min el-Kûmî", *DİA*, I, 274; Erdoğan Merçil, "Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn", a.e., II, 458; Hüseyin Lâşey, "İbn Kasî", *DMBİ*, IV, 470-472; İsmail Hakkı İzmirli, *Mustasvife Sözleri mi Tasavvufun Zaferleri mi*, İstanbul 1341, s. 38; Şeyh Saffet Efendi, *Tasavvufun Zaferleri*, İstanbul 1343, s. 110-111.

İLYAS ÇELEBİ

İBN KAYS er-RUKAYYÂT

(ابن قيس الرقيات)

Ubeydullâh b. Kays
b. Şüreyh er-Rukayyât
(ö. 75/694)

Emevîler hakkındaki
siyasî hicivleriyle tanınan
Kureyş şairi.

Yaklaşık 12 (633) yılında Mekke'de doğdu. Anne ve babası Kureyş kabilesine mensup olup soyu anne tarafından Kays b. Kilâb'da Hz. Peygamber'in soyu ile birleşir. Rukayye adında üç ayrı kadına âşık olup onlar için gazeller yazdığından İbn Kays er-Rukayyât lakabıyla tanınır. İbn Kays, Kureyş kabilesi içinde aristokrasi geleneklerine göre yetişti. Gençlik yılları Hz. Ömer ile Osman dönemlerinde geçti. Daha sonra Kureyş'teki hilâfet çekişmeleriyle aile ihtilâflarına şahit oldu. Bu konudaki duygularını dile getiren içli mersiyeler söyledi. Zübeyr b. Avvâm taraftarı olan ve Zübeyriler'e derin bağlılığı bulunan şair Mus'ab b. Zübeyr için birçok methiye ve mersiye nazmetti. Onunla birlikte Irak'a giderek vefatına kadar yanında kaldı. Abdullah b. Zübeyr'e ise cimriliği sebebiyle sadece iki beyitlik bir methiye yazmakla yetindi.

Irak'ta iken Velîd b. Abdülmelik b. Mervân'ın hanımı için yazdığı bir gazel onu öfkeliendirdi. Bunun üzerine öldürülmekten korkan İbn Kays Kûfe'ye kaçtı. Burada Kuseyyire adında tanımadığı bir kadının evine sığındı ve bir yıldan fazla bir süre onun evinde saklandı. Daha sonra Irak'tan uzaklaşan şair, Mekke ve Medine civarında bir süre dolaşmasının ardından Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib'e sığındı. Ondan Abdülmelik'in kendisini bağışlaması için aracılık etmesi ricasında bulundu. Abdullah b. Ca'fer'in aracılığıyla Abdülmelik onu affetti ve huzuruna kabul ederek methiyelerini dinledi. Ancak şairi ihsandan mahrum bıraktı. Bunun üzerine Abdullah b. Ca'fer, ona hayatı boyunca yetecek kadar para vereceğini vaad etti, ayrıca yıllık 40.000 dirhem maaş bağladı. İbn Kays, Mus'ab b. Zübeyr'in ölümünden sonra Abdülmelik'in yanında fazla kalamayıp Mısır'a gitti; Hulvân'da Abdülazîz b. Mervân'ın himayesine girdi. 75 (694) yılında burada vefat etti. Brockelmann ölüm tarihini 85 (704) olarak veremekteyse de (*GAL Suppl.*, I, 78) bu doğru değildir.

İbn Kays şiirlerinde Kureyş'i övmüş ve Kureyşli olmakla iftihar etmiştir. Hilâfe-

tin Kureyş'in tabii hakkı olduğuna inanan şair, bu konuda bütün Araplar'ın eşit olduğunu ileri süren Hâricîler'e şiddetle karşı çıkmıştır. Kureyş asıllı olanların şan, şeref ve nüfuzlarının korunması gerektiğine dikkat çekmiş, Araplar'ın bekasının Kureyş'in bekasına bağlı olduğunu ileri sürmüştür.

Medine yakınındaki Harre Savaşı'nda kendisine biat etmemeleri sebebiyle Yezîd b. Muâviye tarafından birçok yakınının öldürülmesi İbn Kays'ın Emevîler'e karşı büyük bir kin duymasına sebep olmuştur. Ayrıca Yezîd'in Hâşimîler ile Zübeyrîler'in evlerini yıktırması, Emevîler'in Hicaz'ı, Mekke ve Medine'yi terk ederek Şam'ı hilâfet merkezi yapmaları gibi sebeplerle Yezîd b. Muâviye, Mervân b. Hakem ve Abdülmelik b. Mervân gibi Emevî yöneticileriyle Emevî kadınlarına ağır hicivler yöneltti. Onların hilâfet merkezini Şam'a taşımak suretiyle Kureyşîler arasında tefrika çıkardıklarını, hilâfetin Kureyş'te ve Hicaz'da tekrar birleşmesi gerektiğini söyleyerek halkı Emevîler'e karşı isyana çağırdı; gerçek Kureyş yönetimini Mus'ab b. Zübeyr'in temsil ettiğini ileri sürerek onun halife seçilmesini istedi (Şevki Dayf, II, 294-300).

Tanınmış beş Kureyş şairinden biri kabul edilen İbn Kays (Sezgin, III, 418) gazel, fahr, medih ve risâ gibi klasik temalarda kısa vezinlerle nazmettiği şiirlerinde yalın ve açık bir ifadeye yer vermiştir. Ancak şiirlerinde kolay kafiye ve hatalı kelimelere rastlandığından dilciler onun şiirlerini zayıf bulmuş ve delil olarak kullanmamışlardır. Şiirlerinde Kur'an'ın etkisinde kaldığı, âyetlerden ve âyet mânâlarından yaptığı nakillerden anlaşılmaktadır. Ayrıca onun şiirlerinde Kays b. Hatîm, Hassân b. Sâbit ve bazı Câhiliye şairlerinin etkisi görülmektedir.

Kendisi gibi gazel şairi olan çağdaşı Ömer b. Ebû Rebîa ile karşılaştırılan İbn Kays'ın daha çok şiir yazmış olmasına rağmen ondan üstün olmadığı kabul edilmiştir. İbnü'n-Nedîm, Ebû Amr eş-Şeybânî, Asmaî, Zübeyr b. Bekkâr ve Ebû Saîd es-Sükkerî gibi edip ve âlimlerin İbn Kays er-Rukayyât'ın şiirleri üzerinde derleme, seçme ve şerh türünde çalışmalar yaptıklarını kaydeder. Ünlü mûsikişinas Delâl da onun bazı şiirlerini bestelemiştir.

İbn Kays'ın yaşadığı devri ve birçok tarihî ve siyasî olayı aydınlatması bakımından önemli olan şiirlerini Ebû Saîd es-Sükkerî derleyerek bir divan oluşturmuştur. Nikolaus Rhodokanakis tarafından Almanca tercümesiyle birlikte yayımlanan

divanı (Viyana 1902) ayrıca Muhammed Yûsuf Necm *Dîvânü 'Ubeydillâh b. Kays er-Rukayyât* adıyla neşretmiştir (Beyrut 1958).

İbn Kays er-Rukayyât hakkında Ali Necdî Nâsîf (*İbn Kays er-Rukayyât: Şâ'irü's-siyâse ve'l-gazel*, Kahire 1368/1949), İbrâhim Abdurrahman (*'Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât: hayâtühû ve şîruhû*, Küveyt 1986) ve Abdullah Abdülkerîm el-Abbâdî (*Rû'ye cedîde fi şî'ri İbn Kays er-Rukayyât*, Tâif 1410/1990) müstakil çalışmalar yapmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cumahî, *Fuḥūlū's-şu'arâ*, II, 648-655; İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-şu'arâ*, II, 450; Ebû'l-Ferrec el-İsfahânî, *el-Egânî*, Beyrut 1410/1990, V, 64-91; Merzûbânî, *el-Müveşşah* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1965, s. 186; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 253, 311, 321, 355, 493, 695; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, III, 265; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 78; Sezgin, *GAS*, III, 418; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ ve devâvîn*, Beyrut 1978, s. 95-96; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, II, 293-301; Ahmed Muhammed el-Havfî, *Edebü's-siyâse fi'l-'aşri'l-Emevî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kalem), s. 533-544; Hasan Kurûn, "İbn Kays er-Rukayyât", *ME*, LIV/10 (1982), s. 1453-1461; N. Rhodokanakis, "İbn Kaysurrukayyât", *IA*, V/2, s. 760-761; J. W. Fück, "İbn Kays al-Rukayyât", *EI*² (İng.), III, 819-820; Muhammed Seyyidî, "İbn Kays er-Rukayyât", *DMBİ*, IV, 496-498.

ALİ ŞAKİR ERGİN

İBN KAYYİM el-CEVZİYYE

(ابن قيم الجوزية)

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350)

İslâm bilimlerinin birçok alanında eser vermiş Hanbelî âlimi.

7 Safer 691 (29 Ocak 1292) tarihinde muhtemelen Dimaşk'ta doğdu. Babası Ebû Bekir, Ebû'l-Ferrec İbnü'l-Cevzî'nin oğlu Ebû Muhammed Muhyiddin Yûsuf tarafından Dimaşk'ta yaptırılmış olan Cevziyye Medresesi'nin kayyimi olduğu için kendisi İbn Kayyim el-Cevziyye diye tanınmış, ataları aslen Dimaşk'ın güneyinde Havran'a bağlı bugün Ezra adıyla bilinen Zür'dan geldiği için de Zürâî (Zürî) nisbesiyle anılmıştır. İbn Kayyim'in kardeşi Abdurrahman ağabeyi kadar ünlü olmakla birlikte o da İbn Kayyim el-Cevziyye diye tanınmaktadır. Literatürde kısaca İbnü'l-Kayyim diye de anılan İbn Kayyim el-Cevziyye'nin, Hanbelî mezhebinde İbn Kayyim ez-Ziyâiyye diye meşhur olan

Ebû Muhammed Takıyyüddin Abdullah b. Muhammed es-Sâlihî el-Makdisî el-Attâr (ö. 761/1360) ve Mısır'da vakıflarla ilgilenen ve vezirlik yaptığı belirtilen Şâfiî âlimi İbn Kayyim el-Mısırî ile (ö. 710/1310) zaman zaman karıştırılmıştır; aynı şekilde Hanbelî âlimi Ebû'l-Ferrec İbnü'l-Cevzî ile karıştırıldığı da görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin *Şifâtü's-şafve*, *Ah-bârü'n-nisâ* ve *Def'u Şubheti't-teşbih bi-eküffî't-tenzih* adlı eserleri İbn Kayyim el-Cevziyye'ye ait gösterilmiş, hatta son ikisi onun adıyla neşredilmiştir (İbn Kayyim ve İbn Kayyim el-Cevziyye nisbesiyle meşhur olan diğer âlimler için bk. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, s. 28-31).

Öğrenim hayatına babasından aldığı derslerle başlayan İbn Kayyim, Mecdüddin Ebû Bekir b. Muhammed et-Tûnisî ve Muhammed b. Ebû'l-Feth el-Ba'lebekkî'den Arap dili ve edebiyatı, sultanın emriyle 705 (1305) yılında akaid konusunda İbn Teymiyye'yi sorgulayan ve onunla tartışan Şâfiî usulcüsü Safiyyüddin el-Hindî'den kelâm ve usul, Mecdüddin İsmâil b. Muhammed el-Harrânî ile Takıyyüddin İbn Teymiyye'den fıkıh okudu. Fıkıhta asıl hocası İbn Teymiyye olup onun birçok eserini bizzat kendisinden okuma imkânı buldu (Safedî, II, 271). Ayrıca rüya tabirciliğiyle tanınan Ebû'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Abdurrahman el-Âbir en-Nablusî, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Zeynüddin İbnü's-Şîrâzî, Ebû'l-Fidâ Sadreddin İbn Mektûm es-Süveydî, Ebû Bekir İbn Abdüddâim en-Nablusî, Bedreddin İbn Cemâa, Bahâeddin İbn Asâkir ve Ümmü Muhammed Fâtıma bint İbrâhim el-Betâihî gibi âlimlerin derslerine katıldı.

Cevziyye Medresesi'nde imamlık, Necmeddin İbn Hallikân'ın yaptırdığı camide 736 (1336) yılından sonra hatiplik yapan İbn Kayyim, İbn Teymiyye daha hayatta iken ders vermeye başladıysa da düzenli olarak 743 (1342) yılında Sadriyye Medresesi'nde hocalığa başladı ve ölünceye kadar bu görevini sürdürdü. Öğrencileri arasında, kendisinden sonra Sadriyye Medresesi'nde ders okutan iki oğlu Cemâleddin Abdullah ile Burhâneddin İbrâhim'in yanı sıra Zeynüddin İbn Receb, Şemseddin Muhammed b. Abdülkâdir el-Cenne en-Nablusî, Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr anılmakta, Şemseddin İbn Abdülhâdî, Zehebî, Takıyyüddin es-Sübkî gibi akranlarının da ondan faydalandığı kaydedilmektedir.

İbn Kayyim'in hayatı, Haçlı savaşları sonrası ve 722 (1322) yılına kadar zayıflayarak da olsa süren Moğol saldırıları se-